

*Вольга Коваль (Менск),
кандыдат гіст. навук,*

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

Замежныя перыядычныя выданні беларускіх калабарантаў (1939-1945 г.)

Нямецкая ўлада адводзіла важную ролю сістэме прапаганды, якая была добра распрацаваная і актыўна дзейнічала на захопленых тэрыторыях. Беларускамоўная прэса, як на акупаванай тэрыторыі, так і за яе межамі мела агульныя рысы і напрамкі развіцця. Пры дапамозе прэсы нямецкая ўлада ажыццяўляла мерапрыемствы па агітацыйна-прапагандысцкай рабоце, каб вывезці працоўную сілу ў Германію, прыцягнуць беларусаў да супрацоўніцтва з нямецкай уладай, у тым ліку ў паліцыі, падпарадкаваць фашысцкаму рэжыму мясцовае насельніцтва для абавязковага выканання ваенных, сельскагаспадарчых і прамысловых паставак. Тыя беларускамоўныя выданні, што выдаваліся ў Германіі, працягвалі апісваць «шчаслівае» жыццё оstarбайтэраў. Газеты павінны былі закласці ўпэўненасць у перамозе Германіі і «прывучыць» чытачоў да думкі, што цяпер іх роля у грамадстве – быць працоўнай сілай «непераможнай» Германіі. Вельмі часта акупанты прымушалі выконваць прапагандысцкія абавязкі лекараў, святароў, прадстаўнікоў творчай і навуковай інтэлігенцыі, далучалі гэтых людзей да стварэння перыядычных выданняў, бо менавіта прэса адыгрывала важную ролю носьбіта прапагандысцкага матэрыялу ў грамадстве.

Асаблівасцю перыядычных выданняў, як на тэрыторыі акупаванай Беларусі, так і за яе межамі, стала апантаная крытыка савецкага ладу жыцця, сталінізму, адкрыты антысемітызм.

Нямецкія прапагандысты намагаліся маніпуляваць масавай свядомасцю мясцовага насельніцтва, з гэтай мэтай ужывалася гуманітарная праблематыка. Адрэзана прапаганды накіраваў загад ад 14 студзеня 1944 г., дзе была падкрэслена ідэя выкарыстання

нацыянальнага пытання з мэтай навязаць чытачам прэсы ідэі рэйху: «Аснову прапаганды складаюць паведамленні. Кожная прапаганда ўздзейнічае на простага думаючага чалавека тым праўдзівей, чым больш і чым хутчэй яна зможа паведаміць яму фактычнага матэрыялу – нават калі па значнасці ён і не вельмі важны – з яго радзімы. Гэты матэрыял будуць слухаць з вялікім жаданнем»¹. Распрацаваная доктарам Фішарам прапагандысцкая схема ўжывалася не толькі ў прэсе, якая выходзіла на акупаванай тэрыторыі Беларусі, але і па-за межамі земляў Савецкага Саюза.

Сістэматызацыя і вывучэнне беларускамоўнай перыёдыкі часу акупацыі дае магчымасць вылучыць накірункі развіцця і асаблівасці механізму яе функцыянавання. Абсалютна залежныя ад акупацыйнай адміністрацыі, газеты і часопісы былі адным з асноўных звенняў у сістэме прапаганды. Развітая бюракратычная сістэма дазваляла поўнаасцю кантраляваць друк і забяспечваць хуткае рэагаванне на старонках газет і часопісаў на змены ваенных дзеянняў. Згодна ідэям Гебельса: «прапаганда стала цэнтрам культурнай, эканамічнай, сацыяльнай і замежнай палітыкі Германіі»².

З акупантамі актыўна супрацоўнічала антысавецкая і радыкальна-нацыяналістычная частка беларускай інтэлігенцыі. Юры Туронак зрабіў наступную характарыстыку беларусаў, якія супрацоўнічалі з немцамі, стваралі арганізацыі калабарантаў і праводзілі пранямецкую прапаганду: «Агульнай рысай гэтых груп было жаданне выступаць у ролі прадстаўнікоў беларускага народа і патэнцыяльных палітычных партнёраў Германіі і навязаць нямецкім уладам аптымальныя, на іх погляд, рэцэпты вырашэння беларускага пытання пасля спадзяванага разгрому СССР»³.

Нямецкая ўлада выкарыстоўвала беларускі інтэлектуальны патэнцыял у мэтах прапаганды. Нямецкія агітатары пазначалі

¹ НАРБ, ф. 510, воп. 1, спр. 58, л. 186.

² Obenuas S. Propaganda // The encyclopedia of the Third Reich. New York. 1991. Vol. 2. P.731.

³ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Мн., 1993. С. 32.

ў рапартах: «Асноўным правілам мясцовай журналістыкі павінна быць: «беларус звяртаецца да беларуса» замест таго, каб публікаваць у газеце артыкулы, напісаныя немцамі, якія пасля перакладаюцца на беларускую мову і дрэнна ўспрымаюцца мясцовым насельніцтвам»⁴. У некаторых асобаў, якія супрацоўнічалі з немцамі, нарадзілася ілюзія, што немцы могуць дапамагчы ў стварэнні беларускай дзяржаўнасці, што было актыўна выкарыстана нацыстамі ў мэтах прапаганды сваёй ідэалогіі, чым і тлумачыцца дастатковае фінансаванне друку з боку нямецкай адміністрацыі. Ужо з першых нумароў выданні выходзілі з ілюстрацыямі і фотаздымкамі, што сведчыць пра наяўнасць неабходнага абсталявання, тэхнікі і спецыялістаў.

Адным з беларускамоўных выданняў, якое выходзіла за межамі Беларусі, была газета «Раніца». Першы нумар яе выйшаў з друку 3 снежня 1939 г. у Берліне. Самі выдаўцы пазначылі выданне як беларуская тыднёвая газета. Напачатку памер газеты складаўся з чатырох старонак, часам два нумары аб'ядноўвалі, таму памер быў 8 старонак.

С. Жумар у сваім даследаванні пазначае прозвішчы галоўных рэдактараў «Раніцы» – гэта Ф. Акінчыц, М. Шкялёнак, В. Тумаш, Ст. Грынкевіч, Ст. Станкевіч. Неабходна сказаць пра неаднолькавую ступень іх удзелу ў выхадзе газеты, бо вопыт работы на пасадзе галоўнага рэдактара пералічаных асобаў быў розны.

Самі нямецкія прапагандысты на нарадах ацэньвалі беларускіх рэдактараў перыядычных выданняў вельмі невысока, падкрэслівалі непрафесіяналізм выдаўцоў: «Беларускія рэдактары ў супрацьлегласць рэдактарам з прыбалтыйскіх краінаў і іншых акупаваных раёнаў амаль без выключэння не з'яўляюцца спецыялістамі, а таму не маюць дастаткова вопыту, цяжкія на пад'ём, іх неабходна ўвесь час вучыць і настаўляць»⁵. У характарыстыцы яскрава падкрэсленае стаўленне да беларускіх супрацоўнікаў як да неадукаваных і недысцыплінаваных.

Адным з найбольш актыўных рэдактараў газеты «Раніца»

⁴ НАРБ, Ф. 510, воп. 1, спр. 65, л. 14.

⁵ НАРБ, Ф. 510, воп. 1, спр. 39, л. 140.

стаў Мікалай Восіпавіч Шкялёнак. Акрамя «Раніцы», ён быў рэдактарам «Беларускай газеты», бюлетэня «Беларуская карэспандэнцыя».

М. Шкялёнак з'яўляўся сябрам спецыяльна сфармаванай лектарскай рады аддзелу прэсы пад кантролем кіраўніка аддзелу прэсы. Рада займалася цэнзурай перыядычных выданняў, якія рыхтаваліся да друку на акупаванай тэрыторыі і па-за межамі Савецкага Саюза. Сярод сяброў рады былі і іншыя беларусы: «Служачыя ў аддзеле прэсы беларусы, сярод іх працуючы ва ўсходнім бюро ў Берліне (імперскае міністэрства акупаваных усходніх абласцей) журналіст др. Шкялёнак, які з'яўляецца адначасова віцэ-прэзідэнтам Беларускай цэнтральнай рады, вядомая беларуская паэтка спадарыня Арсеньева, жонка кіраўніка Беларускай самааховы майора Кушала, а таксама высокакваліфікаваны журналіст Цыбулькін і лектар спадарыня Вінаградава»⁶. Ацэнка вынікаў цэнзуры лектарскай рады ажыццяўлялася пры дапамозе тэлефонных, тэлеграфных ці пісьмовых распараджэнняў. Мэтай пералічаных асобаў было «інфармаваць пра ўсе падзеі, якія могуць характарызаваць настрой насельніцтва»⁷, уплываць на масавую свядомасць чытачоў, падтрымліваць сувязь з акупантамі.

Іншы рэдактар «Раніцы» Станіслаў Сымонавіч Грынкевіч супрацоўнічаў таксама ў газетах «Беларускі работнік», «Беларускі студэнт». Неабходна адзначыць, што біяграфія Станіслава Грынкевіча для гісторыкаў складаная для вывучэння, бо іншы беларускі калабарант меў абсалютна такое ж імя і прозвішча. Архіўна-крымінальная справа іншага чалавека з прозвішчам Грынкевіч знаходзіцца ў архіве КДБ. Ён прымаў актыўны ўдзел у дзейнасці Беларускага нацыянальнага камітэту, Беларускай незалежнай партыі, стаў дэлегатом II Усебеларускага кангрэсу.

У дакументах архіву КДБ можна знайсці інфармацыю, што на допытах Ст. Грынкевіч распавядаў таксама і пра выданне газеты «Раніца»: «У якасці рэдактара «Раніцы» працаваў Мікалай Шкялёнак і Вітаўт Тумаш, а ў 1941 г. пасля іх выезду з

⁶ НАРБ, Ф. 510, воп. 1, спр. 65, л. 14.

⁷ Тамсама.

Берліна ў Беларусь, газету ўзначаліў Грынкевіч Станіслаў (мой цёзка)»⁸. Безумоўна, не выключана, што чалавек за кратамі мог прыдумаць сабе цёзку, каб адвесці ад сябе хоць частку віны. Згодна архіўна-крымінальнай справе, Ст. Грынкевіч у прыгаворы ад 18 траўня 1945 г. быў асуджаны на расстрэл з канфіскацыйнай маёмасці⁹.

Адказы на допытах Ст. Грынкевіча дастаткова шырокія, даў, у прыватнасці, характарыстыку выданню «Раніца»: «У канцы 1939 года ў Берліне пад кіраўніцтвам Акінчыца пачала выходзіць беларуская нацыяналістычная газета «Раніца», у якой друкаваліся артыкулы з заклікамі да аб'яднання беларускіх нацыяналістаў у барацьбе супраць Савецкага Саюза»¹⁰. Нягледзячы на тое, што адкрытых заклікаў на старонках выдання да пачатку баявых дзеянняў супраць СССР не было, Ст. Грынкевіч ужо ў 1939 г. разумеў ролю газеты.

Выдаўцы «Раніцы» ў першым нумары самі азначылі кола чытачоў у Германіі: «Вайна Польшчы з Нямеччынай прычынілася між іншым, да таго, што лік беларусаў у гэтай апошняй раптоўна і значна павялічыўся. Сталася гэта, дзякуючы толькі таму, што польская армія замест трыумфальнага ўваходу ў Берлін – аб якім так галосна крычалі польскія генералы, павандравала ў табары для ваеннапалонных...»¹¹. Такім чынам, з пачаткам Другой сусветнай вайны было вырашана выдаваць газету для ваеннапалонных беларусаў, якія складалі частку ўзятага ў палон польскага войска.

Зразумела, інфармацыйны матэрыял газеты не быў аб'ектыўным. Ён дастаткова сур'ёзна кантраляваўся і адсочваўся нямецкім міністэрствам усходніх акупаваных абшараў. Адзел прапаганды даваў устаноўкі выдаўцам беларускамоўнай перыёдыкі, нямецкімі прапагандысцкімі органамі пазначаліся тэматычныя накірункі беларускамоўнай прэсы. Трэба заўважыць, што выдаўцы ўважліва прытрымліваліся нямецкіх тэзісаў, у

⁸ ЦА КДБ РБ, спр. 13107., т. 1., л. 84.

⁹ ЦА КДБ РБ, спр. 13107, т. 1., Л. 267.

¹⁰ ЦА КДБ РБ, спр. 13107, т. 1., Л. 84.

¹¹ Раніца. 1939. № 1.

дастатковай ступені асвятлялі іх у кожным нумары газет, якія выходзілі, як на тэрыторыі акупаванай Беларусі, так і за яе межамі.

Залагоджванне чытачоў было неабходным, каб газета мела попыт і яе чыталі, аднак пазначалася: «Аднаго дня вернемся на нашу Беларусь. Там мусіць ня знойдзем такога парадку, які тут пануе і таму кожны з Вас, пабачыўшы як жывуць на Захадзе Эўропы, павучыўшыся і выбраўшы з навучання лепшае, будзе на Беларусі яе будаўнічым»¹². Гэтыя сказы выдатна адлюстроўваюць пазіцыю аўтараў, якая нязменна прасочваецца на працягу ўсяго існавання выдання. Вельмі часта падкрэсліваўся ў артыкулах парадак немцаў, іх «вышэйшая» культура, якой беларусы павінны вучыцца і пераймаць. Канцэпцыя супрацьпастаўлення заходняга тыпа чалавека ўсходняму сваёй цывілізаванасцю – была часткай агульнай нямецкай ідэалогіі. Чытачы павінны былі паверыць у адметнасць немцаў, што тыя больш адукаваныя і мацнейшыя за іх, «сапраўдныя арыўцы».

Трэба адзначыць, што з першага нумара «Раніца» адзначалася адносна высокім узроўнем паліграфіі. Аднак у яе матэрыялах можна заўважыць шматлікія арфаграфічныя і пунктуацыйныя памылкі, якія дапускалі аўтары, прычым розныя артыкулы адрозніваліся большай ці меншай наяўнасцю памылак, што з'яўляецца сведчаннем як невысокага прафесійнага ўзроўню іх аўтараў, так і адсутнасці прафесійных карэктараў.

Першыя старонкі «Раніцы», як правіла, былі прысвечаныя вайне, асвятляліся баявымі дзеяннямі, часам нават з мапамі. Пры гэтым, да нападу на СССР негатыўнае стаўленне да Савецкага Саюза ў артыкулах адсутнічала.

Амаль з першых нумароў «Раніцы» пачалася праца па стварэнню культу асобы Адольфа Гітлера. Актыўна друкаваліся прамовы Гітлера і хвалебныя артыкулы пра яго, напрыклад: «Адольф Гітлер з'явіўся тым чалавекам, каторы выяўляе волю ўсяго народу, каторы вядзе яго да сьветлай будучыні. У сучасны момэнт Нямецчына ўяўляе сабой непераможную сілу, угрунтаваную на нацыянальнай і ідэолёгічнай скансалідаванасці

¹² Раніца. 1939. № 1.

ўсяго нямецкага грамадства»¹³.

Апошнія нумары «Раніцы» ў 1945 г. таксама, як і першыя, вельмі актыўна выкарыстоўвалі вобраз Фюрэра. Друкаваліся яго прамовы: «Фюрэр да нямецкага народу»¹⁴, «Крызіс будзе пераможаны! (Прамова Фюрэра ў 12 гадавіну пераняцця ўлады)»¹⁵, дзе нават 4 лютага 1945 г. Адольф Гітлер не пагаджаўся з паразай: «Мы вытрымаем і гэтую бяду. Таксама ў гэтым баі перамога не Аз'ячына, але Эўропа, – на чале яе тая нацыя, якая 1,5 тысячы гадоў прадстаўляла і будзе прадстаўляць Эўропу як перадавая сіла супроць Усходу – Вялікая Нямецчына і нямецкі народ».

З пачаткам баявых дзеянняў супраць Савецкага Саюза цалкам станоўчаму вобразу Гітлера супрацьпастаўляўся цалкам адмоўны вобраз Сталіна. Яскравая крытыка сталінізму павінна была падтрымліваць ідэю пра «абранасць» нямецкай нацыі, якая быццам бы нясе вызваленне беларускаму народу. Пачалі з'яўляцца такія артыкулы, як «Дыктатура Сталіна»¹⁶, дзе актыўна крытыкаваўся культ яго асобы і наогул савецкі лад жыцця.

У нумары ад 30.06.1941 г. паведамлялася пра напад Германіі на Савецкі Саюз. На першай старонцы газеты быў артыкул пад назвай: «Вайна з Масквой»: «22.06 у 5.30 гадзін раніцы пачалася вайна між Нямецчынай, Румыніяй, Фінляндыяй і Італіяй, з аднаго боку, і бальшавіцкай Расіяй – з другога»¹⁷. На пачатку баявых дзеянняў статыстычныя дадзеныя актыўна выкарыстоўваліся, з энтузіязмам апісваліся новыя перамогі немцаў, друкаваліся артыкулы кшталту: «Як была зламана Смаленская запора?»¹⁸, «Перамога пад Кіевам»¹⁹, «Новы разгром савецкай арміі»²⁰ і г. д.

Выдаўцы «Раніцы» шырока выкарыстоўвалі нямецкія

¹³ Раніца. 1939. № 3.

¹⁴ Раніца. 1945. № 2.

¹⁵ Раніца. 1945. № 10.

¹⁶ Раніца. 1941. № 16.

¹⁷ Раніца. 1941. № 13.

¹⁸ Раніца. 1941. № 17-18.

¹⁹ Раніца. 1941. № 22-23.

²⁰ Раніца. 1941. № 24.

статыстычныя даныя аб ходзе Другой сусветнай вайны, падкрэслівалі ўдалы ход баявых дзеянняў. Напрыклад, у першым нумары гаварылася: «... паводле даных ад 30.09.1939 паведамляем наступнае: забітых 10572 чалавек, раненых 30322 і прапаўшых без вестак 3404 асобы (падкрэсліваецца невялікая колькасць страт нямецкіх салдат), у той час, калі 649000 палонных прыступіла да паходу ў Берлін». Тыповымі былі артыкулы, кшталту «Непераможная Нямеччына»²¹. З нумара ў нумар вялася рубрыка «Весткі з фронту», дзе адзначаліся перамогі немцаў.

Аднак ужо з восені 1942 г. і асабліва пасля разгрому нямецкай арміі пад Сталінградам ў лютым 1943 г. на старонках выдання статыстыка нямецкіх страт ужо не друкуецца. У генералітэце нямецкай арміі пачалі разумець непазбежнасць краху вайны з СССР. Змяніўся і тон прапаганды. Замест гэтага на першым плане прапаганды акупантаў з'яўляецца перспектыва развіцця пад г. зв. цывілізатарскім кіраўніцтвам Германіі.

Апісанне паразаў немцаў прапускала, не ўдакладнялася больш колькасць падбітых танкаў ці самалётаў. Выдаўцы «Раніцы» ўсімі магчымымі сродкамі падтрымлівалі тэзіс «непераможнай» Германіі. Газета для ваеннапалонных і оstarбайтараў, як арганічная частка прапагандысцкай сістэмы, павінна была падтрымліваць настроі магчымай перамогі. Нават у 1945 г. першыя старонкі «Раніцы» пачыналіся артыкуламі кшталту «Перамога будзе за намі!»²² ці «Моцны ўдар нямецкага лётніцтва»²³, дзе выдаўцы актыўна тлумачылі чытачам пра абавязковую перамогу немцаў, пра часовыя змены на фронце, а ваенная статыстыка ўжо распавядала пра вялізныя страты праціўнікаў, пры гэтым прапускала страты Германіі: «Баі, якія трываюць цяпер ў Польшчы», — гаварылася ў «Раніцы», — «вядуцца ўласна за выйграш часу, але не за той або іншы кавалак тэрыторыі. Немцы вядуць змаганьне не за тое, каб абавязкова ўтрымаць у сваіх руках, прынамсі, Радам, Кельцы або які іншы горад. Важным з'яўляецца захаваць цэласць фронту

²¹ Раніца. 1939. № 3.

²² Раніца. 1945. № 12.

²³ Раніца. 1945. № 1.

або ў выпадку яго пералому як найхутчэй аднавіць яго. Аб зацягасці нямецкага супраціву сьветчаць першыя пададзеныя лічбы стратаў Саветаў. За першыя дні баёў немцы зьнішчылі або унерухомілі 1000 савецкіх танкаў, што адпавядае ўзбраенню шасьцёх бальшавіцкіх танкавых карпусоў»²⁴.

На прыкладзе нямецкай статыстыкі баявых дзеянняў можна прасачыць, што тэндэнцыя развіцця прапагандысцкай справы акупацыйнай нямецкай улады на Беларусі цалкам залежала ад паспяховасці ваенных кампаній вермахта на Усходнім фронце. Так, у 1941 г., зыходзячы з дактрыны «маланкавай вайны», немцы не ішлі далей за абвешчэнне тыповых лозунгаў антысавецкага характару. Толькі з таго часу, як стала відавочным, што вайна супраць СССР набыла доўгатэрміновы характар, роля прапаганды ў фармаванні настрояў грамадства рэзка ўзрасла.

Адзін з асноўных даследчыкаў перыядычных выданняў часоў Другой сусветнай вайны С. У. Жумар у сваёй кнізе «Бібліяграфія акупацыйных перыядычных выданняў»²⁵ пазначае, што ўсяго з 3 снежня 1939 г. па 1945 г. выйшла 233 нумары «Раніцы». Аднак цяпер з удакладненнем колькасці беларускамоўных акупацыйных перыядычных выданняў на Беларусі (папоўніліся архівы і бібліятэка навукова-адукацыйнага цэнтру імя Ф. Скарыны) можна сцвярджаць, што 18 сакавіка 1945 г. выйшаў з друку 234-ы нумар «Раніцы», а 21 сакавіка 1945 г. – 235-ы. Апошні вядомы нумар выдання пазначаецца № 15 за 1945 г. і 235 парадкавым нумарам газеты. Аднак сярод матэрыялаў «Раніцы» няма звестак пра тое, што на гэтым нумары дзейнасць газеты спыняецца. Зразумела, што «Раніца» спыніла сваё існаванне з канцом вайны, аднак цяпер можна сцвярджаць, што было выдадзена не менш за 235 нумароў, бо дакладна не вядомая дата апошняга выхаду з друку беларускамоўнай акупацыйнай газеты.

Нягледзячы на тое, што газета «Раніца» выдавалася ў Берліне, некаторая частка накладу трапляла на акупаваную тэрыторыю Беларусі. Даклад намесніка начальніка 11 аддзела БШПР І.

²⁴ Раніца. 1945. № 6.

²⁵ Жумарь С. В. Библиография оккупационных периодических изданий, выходивших на территории Беларуси в 1941-1944 г. Минск, 1995. С. 19.

Краўчанкі ад 27.01.1943 г. дакладна апісвае сітуацыю ў Менску, у дакуменце пералічаныя перыядычныя выданні, якія шырока распаўсюджваюцца ў горадзе: «Нямецкія ўлады прыдаюць пытанням прапаганды вельмі важнае значэнне. Для адурачвання насельніцтва акупаванай Беларусі немцы выдаюць у Менску шэраг газет і часопісаў»²⁶. Сярод пералічаных выданняў «Беларуская газета», «Новы шлях», «Беларускі голас», «Баранавіцкая газета», «Бярэзінская газета», «Голас вёскі», «Новая дарога» і «Раніца». Аўтар даклада пазначае: «Раніца» выдаецца адзін раз у тыдзень у Берліне, Берліншліхфахштрасе, 34»²⁷. Такім чынам, даклад І. Краўчанкі сведчыць пра распаўсюджванне газеты «Раніца» ў Менску, але пра дакладную колькасць нумароў, якія даходзілі да Беларусі, выснову рабіць складана.

Недзе з пачатку 1943 г., па меркаванню А.Вініцкага,²⁸ пачала выходзіць іншая беларуская эмігранцкая газета ў Берліне – «Беларускі Работнік». С. Жумар²⁹ у сваёй працы «Бібліяграфія акупацыйных перыядычных выданняў» лічыць, што газета выходзіла з чэрвеня 1943 г. па лістапад 1944 г. Гэта быў адмысловы тыднёвік для новапрывезеных у Германію беларускіх працоўных, гэтак званых «остарбайтэраў».

З’яўленне гэтай газеты было звязана з вядзеннем прапаганды сярод вялікай колькасці беларусаў, якія апынуліся у Германіі ў якасці працоўнай сілы. Выданне мела кампіляцыйны характар. «Беларускі Работнік» змяшчаў цэлы шэраг перадрукаваных артыкулаў і рубрык. Напрыклад, паўтараліся такія рубрыкі «Раніцы», як «Ці ведама вам?», «З тэатру вайны», «Весткі з Беларусі», «З усяго свету», «Адусюль пакрысе» і інш. Нягледзячы на тое, што большасць артыкулаў друкавалася без подпісаў аўтараў, па стылю мовы і блізкай тэматыцы бачна, што іх аўтары тыя ж, што і газеты «Раніца».

Асаблівасцю выдання стала яго накіраванасць на працоўных-беларусаў у Германіі. Амаль у кожным нумары «Беларускага

²⁶ НАРБ, ф. 510, воп. 1, спр. 53, л. 196.

²⁷ Тамсама.

²⁸ Вініцкі А. Матар`ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939-1951 гадох. Мн., 1994. С. 12.

²⁹ Жумарь С. Библиография оккупационных периодических изданий ... С. 9.

работніка» друкаваліся спецыяльныя артыкулы для остарбайтэраў, якія з мэтай прапаганды распавядалі пра выдатныя ўмовы працы і неблагія грошы беларусаў у Германіі. Чытачы павінны былі паверыць, што нямецкая ўлада, а асабліва Адольф Гітлер, беражэ і цэніць іх працу, ахоўвае і дапамагае. Напрыклад, артыкул пад назвай «Новая эра ў жыцці ўсходніх работнікаў» канчаўся словамі: «Нямеччына прыняла на сябе гэты абавязак апекі ў перакананні, што па справядлівасці належыцца гэтым людзям ня толькі надзея на будучыню, а і цяпер, калі яны ўсе свае сілы і натугі злажылі дзеля мэты супольнага змаганьня, супольную і роўную долю ў гэтых цяжкіх часох»³⁰. Актыўная прапаганда ідэалогіі нацызму была неабходнасцю ў 1944 г., бо остарбайтэры ўсе больш і больш верылі ў перамогу Савецкага Саюза.

Асабліва яскравымі і ўражваючымі сталі шматлікія фотаздымкі шчаслівых людзей каля станкоў, у сельскай гаспадарцы, на адпачынку. Напрыклад, у газеце «Беларускі работнік» ад 23 красавіка 1944 г. змешчаная фотахроніка пад назвай «Беларускія работнікі ў Нямеччыне». Фотаздымкі дапаўняліся каментарамі пра выдатныя ўмовы адпачынку і побыту, напрыклад, «Беларускія работнікі ўва ўмыванні», «Пасля працы беларускія работнікі атрымліваюць сваю частку цыгарэтаў», «Нашыя работнікі ў часе пасадкі на амнібус» і г. д. Ужыванне шматлікіх фотаздымкаў працоўных стала адной з асаблівасцяў выдання і асноўным шляхам прапаганды ідэі, што беларусы ў Германіі з'яўляюцца выключна працоўнай сілай.

На старонках «Беларускага работніка» яскрава прасочваецца ідэя пра беларускую нацыю як сялянскую, працоўную, вясковую. Вялікі аповед пра дзяўчат пад назвай «Беларускія дзяўчаты» дапаўняўся фотаздымкамі вясковых дзяўчат у працоўнай вопратцы, з хустачкамі і змяшчаў словы: «Дарма, што яе стан не такі стройны, як у выпешчанай гарадчанкі, а убёры не заўсёды цяпер бліскучыя. Пад ейнаю зрэбнаю сукенкаю б'ецца сэрца гарачае і палкае»³¹.

Прапаганда нямецкай улады актыўна падмацоўвалася

³⁰ Беларускі работнік. 1944. № 15-16.

³¹ Беларускі работнік. 1944. №15-16.

шматлікай крытыкай савецкага ладу жыцця. Прыкладамі могуць быць артыкулы «Стаханаў і ягоны рух»³², дзе выдаўцы сцвярджаюць, што адносіны да працоўных у Савецкім Саюзе нашмат горшыя, «Двудушнасьць Сталіна»³³, успаміны былых вязняў сталінскіх лагераў, такіх як Ул. Клішэвіч «На Калыме»³⁴ і інш. «Звычайная практыка савецкай ўлады гэткая: выціснуць з чалавека ўсё, што толькі можна, а пасля таго ад яго адкараскацца...Большавікі ня лічыліся, ня лічацца і ніколі ня будуць лічыцца з народамі. Іхны кліч: «Узяць усё і ня даць нічога»³⁵ – пісалі аўтары «Беларускага работніка».

Трэба заўважыць, што «Беларускі работнік» выходзіў не перыядычна. Выданне рыхтавалася да друку рэдакцыяй «Раніцы», галоўнымі рэдактарамі былі Мікалай Шкялёнак, Станіслаў Грынкевіч³⁶.

На аснове архіўных матэрыялаў³⁷ можна весці гаворку пра актыўную рэкламную кампанію газеты «Беларускі работнік». У тыпаграфіі былі надрукаваныя спецыяльныя ўлёткі з рэкламай выдання. Можна меркаваць пра пашыраную і спланаваную кампанію для новых падпісчыкаў «Беларускага работніка», бо такія ўлёткі з тэкстамі пра газету былі выкарыстаныя ў якасці чарнавікоў працаўнікамі рэдакцыі Саюза беларускай моладзі. Рэклама была пабудаваная даволі прафесійна, кожны сказ пачынаўся з назвы газеты:

«Беларускі Работнік» стала прыносіць апошнія весткі з усяго сьвету.

«Беларускі Работнік» падае таксама весткі з Бацькаўшчыны.

«Беларускі Работнік» – утрымлівае сувязь паміж беларускімі работнікамі ў Нямеччыне і зьмяшчае важнейшыя распараджэньні нямецкіх уладаў аб праўным і матар’яльным становішчы

³² Беларускі работнік. 1944. № 22.

³³ Беларускі работнік. 1944. № 15-16.

³⁴ Беларускі работнік. 1944. № 20.

³⁵ Беларускі работнік. 1944. № 22.

³⁶ Жумарь С. Библиография оккупационных периодических изданий. С. 9.

³⁷ НАРБ, Ф. 385, воп. 2, спр. 13, л. 57, 58.

беларускіх работнікаў.

«Беларускі Работнік» – мае сваіх сталых карэспандэнтаў ува ўсіх буйнейшых цэнтрах Нямеччыны, дзе знаходзяцца беларускія работнікі»³⁸.

Далей падаваўся прыклад паштовай карткі, якую трэба было запоўніць на нямецкай мове. Газета каштавала 2 маркі 78 пфенінгаў на 3 месяцы з перасылкай. Рэклама падкрэслівала, што грошы за выданне трэба было плаціць на пошце па запатрабаванню, не высылаючы іх у рэдакцыю ці адміністрацыю.

У Германіі выходзілі і іншыя перыядычныя выданні на беларускай мове. Неабходна падкрэсліць, што прэса беларускіх калабарантаў была разнастайнай па тэматыцы, мела розныя наклады і розныя мэты.

Значнае месца ў беларускамоўнай перыёдыцы адводзілася краязнаўчым матэрыялам. На старонках газет «Раніца» і «Беларускі работнік» змяшчаліся артыкулы пра Беларусь, яе гарады, становішча і меркаванні пра будучыню. З нумару ў нумар выданні друкавалі краязнаўчыя даследаванні, кшталту, «Што трэба ведаць кожнаму беларусу пра сваю бацькаўшчыну»³⁹, «Нарач – найбольшае возера Беларусі»⁴⁰, «Пінск – сталіца нашага заходняга Палесся»⁴¹, «Крыху пра Нясвіж»⁴² і іншыя. Сістэматычна вяліся рубрыкі «Беларуская хроніка» і «Пазнайма свае месцы», «3 гісторыі».

Час ад часу з'яўляліся на старонках выданняў і артыкулы па гісторыі Беларусі ў выглядзе канспектаў лекцый. Так, у 1943 г. «Раніца» (№ 45-46) надрукавала «Гісторыю Беларусі ў расказах В. Будзіловіча», шэраг гэтых артыкулаў быў перадрукаваны ў некаторых нумарах «Беларускага работніка» за 1944 г., а таксама ў № 4-6 часопіса «Жыве Беларусь»⁴³ за 1944 г.

Выдаўцы «Раніцы» пазначалі: «Ідучы насустрач піянерам

³⁸ НАРБ, Ф. 385, воп. 2, спр. 13, л. 57, 58.

³⁹ Раніца. 1939. №3.

⁴⁰ Раніца. 1940. №10.

⁴¹ Беларускі работнік. № 18.

⁴² Беларускі работнік. № 23.

⁴³ НАРБ, Ф. 385, воп. 2, спр. 13, л. 101.

нашага адраджэння – беларускаму настаўніцтву, мы здэцыдавалі звярнуцца да ведамых нам беларускіх педагогаў-гісторыкаў, і на гэта атрымалі ад спадара Васіля Будзіловіча апрацаванне нашай гісторыі, якое бязсумліўна будзе з вялікай карысцьцяй служыць узгадаванню нашай моладзі»⁴⁴. В. Будзіловіч ў сваёй «Гісторыі Беларусі» выдзяляў параграфы з наступнымі назвамі: «Мы – беларусы, а наша Бацькаўшчына – Беларусь», «Беларускія княствы, жыццё і іх парадак», «Полацкія князі», «Асветнікі Беларусі» і г. д. У № 4-6 за 1944 г. сустрэкаецца перадрук «Апавяданняў з гісторыі Беларусі».

Выдаўцы газет і часопісаў часта звярталіся да нацыянальных пачуццяў чытачоў праз паэзію, друкавалі біяграфіі і творы розных паэтаў і пісьменнікаў, такіх, як Ю.Віцьбіч, А. Гарун, Л. Геніюш, Н. Арсеньева, А. Салавей, Я. Купала і інш. Дастаткова характэрнай з’явай былі спасылкі і артыкулы па беларускай літаратуры 19 – пачатку 20 ст. Прыкладам можа быць зварот да жыцця і творчасці М. Багдановіча.

У час Другой сусветнай вайны немцы арганізоўвалі разнастайныя прапагандысцкія курсы для прадстаўнікоў акупаваных народаў, у тым ліку такое навучанне было арганізавана для былых грамадзян СССР. Нямецкія прапагандысты лічылі экскурсіі, паездкі і курсы ў Германіі выдатнай вуснай агітацыяй: «Як найбольш дзейнай і лепшай нямецкай прапагандай, сыходзячы з атрыманых паведамленняў, з’яўляецца накіраванне падабраных сялян і працоўных у рэйх»⁴⁵ (З данясення СД № 39). Курсантамі звычайна маглі стаць супрацоўнікі адміністрацыі акупаваных тэрыторый, мясцовая інтэлігенцыя, як правіла, настаўнікі, перакладчыкі, журналісты, працоўныя, сяляне і г. д. Матэрыяламі для акупацыйных выданняў маглі стаць спецыяльна падрыхтаваныя прапагандысцкія артыкулы ў выглядзе ўспамінаў і ўражанняў удзельнікаў паездак у Германію.

Нямецкія ўлады неаднаразова загадвалі выдаўцам перыёдыкі выкарыстоўваць уражанні і ўспаміны ў выданнях:

⁴⁴ Раніца. 1943. №45.

⁴⁵ НАРБ, ф. 510, воп. 1, спр. 56. Л. 1.

«Удзельнікі экскурсій у Германію ў прапагандысцкіх адносінах выкарыстоўваліся як мага больш шырока. Атрыманьня ўражанні былі апублікаваныя ў шматлікіх газетных артыкулах»⁴⁶. Такім чынам, метады нямецкіх спецслужбаў былі шырокія і разнастайныя, аднак у большасці выпадкаў успрымаліся беларусамі як хлусня акупантаў.

Менавіта слухачы прапагандысцкіх курсаў у Германіі мелі магчымасць выдаваць часопіс на беларускай мове пад назвай «Беларускі студэнт». Усяго выйшла друкам два нумара выдання. Дакладны час выхаду нумароў «Беларускага студэнта» пазначаны ў кнізе Вітаўта і Зоры Кіпель «Бібліяграфія беларускага друку на Захадзе: Часапісы, газеты»⁴⁷, дзе першы нумар выдання датуецца вераснем 1942 г., а другі – лістападам 1942 г.

Дастаткова складана дакладна ўстанавіць датыроўку першага нумара часопісу «Беларускі студэнт», бо на старонках выдання пазначаны толькі 1942 г. (№ 1, № 2) без удакладнення месяца. Час выхаду першага нумару «Беларускага студэнта» можна пазначыць, абапіраючыся на аб'яву з правіламі паступлення ва універсітэт. У часопісе пададзены тэрмін прыёму дакументаў, які пачынаўся 20 кастрычніка 1942 г. і працягваўся да 10 лістапада 1942 г. Дадзеная інфармацыя дазваляе зрабіць выснову, што першы нумар часопісу «Беларускі студэнт» выйшаў з друку не пазней кастрычніка 1942. Матэрыялы другога нумару «Беларускага студэнта» нават ускосна не дазваляюць даследчыку пазначыць дакладны час выхаду.

Часопіс друкаваўся на рататары лацінскім шрыфтам, месца выхаду перыядычнага выдання дакладна пазначана на вокладцы – г. Берлін. Артыкул «Ад рэдакцыі» ў першым нумары распавядае чытачам пра арганізацыю, якая падрыхтавала часопіс: «Ад некаторага часу пры Берлінскім Аддзеле Беларускага камітэту студэнтаў у Нямеччыне паўстала студэнцкая секцыя, мэтай якой з'яўляецца цяжнейшая арганізацыйная лучнасць беларускага студэнцтва ў Нямеччыне»⁴⁸. Сярод прозвішчаў

⁴⁶ НАРБ, ф. 510, воп. 1, спр. 56, л. 2.

⁴⁷ Кіпель В., Кіпель З. Бібліяграфія беларускага друку на Захадзе: Часапісы, газеты. Нью-Йорк: Беларускі інстытут навукі й мастацтва, 2004. С. 21.

выдаўцоў «Беларускага студэнта» пазначаецца старшыня студэнцкай секцыі – Валянціна Жукоўская і сакратар – Станіслаў Грынкевіч. У часопісе няма подпісаў аўтараў артыкулаў (часам сустракаюцца толькі псеўданімы), таму іншыя прозвішчы асобаў, якія мелі дачыненне да выдання «Беларускага студэнта» назваць немагчыма.

Тэматыка часопіса звязана з гісторыяй беларускага студэнцтва, менавіта дадзенае пытанне разглядаецца ў такіх артыкулах, як «Шляхам Скарыны»⁴⁹, «Пачатак беларускае студэнцкае прэсы»⁵⁰, «Роля студэнцтва ў грамадска-суспольным жыцці»⁵¹. Асаблівацю «Беларускага студэнта» можна лічыць абсалютнае ігнараванне на старонках часопісу ваеннага пытання. Магчыма, накіраванасць аўтараў на справы студэнцтва, а не пытанні прапаганды ідэалогіі, стала прычынай непрацяглага існавання выдання.

Артыкул «Беларусіка ў берлінскіх бібліятэках»⁵² інфармуе чытачоў пра зборы кніг, якія распаўсюджаюць пра Беларусь. Аўтар падпісаўся псеўданімам Максім Кніжны, у сваім артыкуле ён зрабіў агляд асноўных бібліятэчных збораў Берліна на 1942 г. Асабліва багатыя беларускія матэрыялы знаходзіліся ў Прускай дзяржаўнай бібліятэцы, Універсітэцкай бібліятэцы ў Берліне. Цікавасць для даследчыкаў маглі ўяўляць сховішчы Бібліятэкі Славянскага інстытута і Бібліятэкі нямецкага навуковага інстытута. Максім Кніжны падкрэсліваў, што звычайна кнігі па гісторыі, этнаграфіі і культуры беларускай зямлі канца 19 – пачатку 20 ст. на рускай ці польскай мовах.

«Дзённік загадаў» і «Вучэбны лісток» пачалі выдаваць у Менску, аднак апошнія нумары давялося рыхтаваць да друку ўжо за мяжой Беларусі, што было абумоўлена вызваленнем Менска. Часопісы скончылі сваё існаванне ў г. Трапаў (сучасная Апава, Чэхія)⁵³.

⁴⁸ Беларускі студэнт. 1942. № 1. С. 2.

⁴⁹ Беларускі студэнт. 1942. № 1. С. 9.

⁵⁰ Беларускі студэнт. 1942. № 2. С 3-4.

⁵¹ Беларускі студэнт. 1942. № 1. С 2-6.

⁵² Беларускі студэнт. 1942. № 2. С. 7-10.

Часопіс «Дзённік загадаў» складаўся з пранумараваных загадаў шэфа кіруючага штабу СБМ М. Ганько. Выданне з'яўляецца важнай гістарычнай крыніцай дзейнасці арганізацыі СБМ, бо на сваіх старонках змяшчаў не толькі дакументы справаводства, аднак яшчэ і дакладна распісаныя службовыя ступені, функцыі кожнай пасады, схемы іерархіі арганізацыі. Часопіс распаўсюджваўся не толькі на тэрыторыі Беларусі, нават калі выходзіў у Менску, бо інфармацыя пра дзейнасць СБМ датычыла і актывістаў, якія дзейнічалі ў Германіі. Напрыклад, у нумары 4 за 1944 г. у Загадзе № 23 з нагоды 25 сакавіка актывісты атрымоўвалі павышэнне ад М. Ганько: «за добрую службу авансую: 1) правадніка Гэнрыка Барановіча кіраўніка Працоўнае Групу СБМ у Нямецчыне на старшага правадніка»⁵⁴.

Цікавым сродкам папаўнення шэрагаў супрацоўнікаў з немцамі стаў спіс здраднікаў, ганьба павінна была маральна ўтрымліваць арганізацыі калабарантаў, аднак у 1944 г. людзей на баку нацыстаў стала цяжка трымаць, бо яны ўжо не верылі ў перамогу Германіі. Часопіс СБМ «Дзённік загадаў» змяшчаў Загад № 8 шэфа Кіруючага Штаба М. Ганько ад 19 студзеня 1944 г., дзе пералічваліся прозвішчы 10 чалавек, якія на думку выдаўцоў «ганебна перайшлі на бок ворага»: «Гэткія людзі, як Цыкуноў, Швыдэнка, Бабкоў, Фралоў, Каляда толькі дзякуючы Саюзу Беларускае Моладзі захавалі сваё жыццё, сталіся людзьмі, атрымалі ганаровыя становішчы. За гэта яны адплаціліся чорнай няўдзячнасцю»⁵⁵.

Артыкулы падобнага кшталту пра масавы пераход сяброў Саюза беларускай моладзі на бок партызанаў сведчаць пра актыўную працу па дыскрэдытацыі арганізацый калабарантаў савецкім падполлем. Савецкім прапагандыстам неабходна было змагацца з дзейнасцю СБМ, бо акупанты стварылі арганізацыю для вярбоўкі працоўнай сілы ў Германію, а таксама планавалі выкарыстаць саюз у якасці крыніцы пры фармаванні ваенна-

⁵³ Жумар С. В. Библиография оккупационных периодических изданий... С. 12.

⁵⁴ НАРБ, Ф. 385, воп. 3, спр. 8, л. 34.

⁵⁵ НАРБ, Ф. 385, воп. 3 спр. 8, л. 5.

дапаможных і паліцэйскіх фармаванняў. Немцы намагаліся цвёрда трымаць арганізацыю, была ўведзеная ўніформа, званні, знакі адрознення, каб падкрэсліць прынцып фюрэрства СБМ і падняць аўтарытэт арганізацыі. Аднак пад уплывам перамогаў Чырвонай Арміі, а таксама савецкай прапагандысцкай дзейнасці, многія сябры СБМ пераходзілі на бок партызан.

«Вучэбны лісток» таксама меў практычныя інструкцыі для акруговых кіраўнікоў СБМ. Спецыяльны дадатак часопіса № 3 за 1944 г. прысвечаны святкаванню 25 сакавіка з дакладнымі загадамі па правядзенню мерапрыемства. Акрамя тэкстаў песняў, цытатаў з твораў беларускіх класікаў і беларускіх нацыстаў даваліся непасрэдна інструкцыі: «Пасля ранішніка юнакі і юначкі арганізаваным парадкам маршыруюць у калёнах, з юнацкімі песнямі, ува уніформах, з нацыянальным сьцягам, праз галоўную вуліцу свайго населенага пункту⁵⁶» – гаварылася ў часопісе «Вучэбны лісток».

Яшчэ адзін часопіс СБМ «Жыве Беларусь!» выходзіў з чэрвеня 1943 г. па жнівень 1944 г. Выдавец часопіса пазначаны ў кожным нумары – шэф Кіруючага штабу Саюза беларускай моладзі М. Ганько, рэдактарам пазначаны Ул. Кушаль, а ў № 4 за красавік 1944 г. – Р. Нарушэвіч. Змена месца выхаду часопіса была звязана з наступальнай аперацыяй Чырвонай Арміі. Калабаранты былі вымушаныя выехаць з тэрыторыі Беларусі разам са сваімі арганізацыямі і выданнямі, аднак дзейнасць іх за мяжой пад канец вайны не была актыўнай.

У № 1 часопіса «Жыве Беларусь!» змешчаны прывітальны ліст Генеральнага камісара В. Кубэ, у якім выдатна акрэсленая мэта выдання: «Часопіс павінен у добра прадуманых артыкулах выражаць супольны скарб ідэяў кадраў кіраўнікоў і быць для беларускае моладзі зброяй у змаганні супроць бальшавізму і жыдоўства. У ім павінен выражацца здаровы дух моладзі Новай Эўропы і культывавацца сувязь і вернасць да нямецкага народу і да Правадыра Адольфа Гітлера. Разам з гэтым, зместам новага часопісу павінна быць любасць да беларускае Бацькаўшчыны і

⁵⁶ НАРБ, Ф. 385, воп. 1, спр. 12, а. 2.

Беларускага народу»⁵⁷. У дадзенай цытаце выдатна адлюстраваны метады нацыстаў выкарыстоўваць нацыянальную ідэю, каб падпарадкаваць народы. Часопіс «Жыве Беларусь!» павінен быў фармаваць паслухмяных сяброў арганізацыі СБМ, якія будуць служыць рэйху. Выданне фармавала ў чытачоў светаўспрыманне ў рамках ідэалогіі нацыстаў з культам асобы А. Гітлера, ідэямі пра Новую Эўропу, нянавісць да яўрэяў і г. д.

Моладзь СБМ пры дапамозе нацыянальнай ідэі павінна была паверыць у пастулаты нацызму, таму акрамя навінаў з дзейнасці арганізацыі, публікаваліся артыкулы па беларускай гісторыі і літаратуры. Напрыклад, «Апавяданні з гісторыі Беларусі» В. Будзіловіча, якія былі надрукаваныя на старонках «Раніцы» і «Беларускага работніка», з'явіліся і ў часопісе «Жыве Беларусь!» у № 1-3 за 1944 г.

Самі немцы давалі не цалкам станоўчую характарыстыку выдання, у дакладах ваенных прапагандыстаў пазначаецца: «Часопісу для моладзі «Жыве Беларусь!» патрэбны пастаянны ўплыў нямецкіх інстанцый дзеля таго, каб у будучым дзейнічаць больш дысцыплінавана»⁵⁸. З паведамлення можна зрабіць выснову пра недастатковы, на думку нямецкіх прапагандыстаў, уплыў часопіса на чытачоў. Больш таго, усебаковы кантроль з боку акупацыйных уладаў прымушаў выдаўцоў перыёдыкі ўвесь час прытрымлівацца неабходных межаў у тэматыцы артыкулаў і накіраванасці газеты ці часопіса.

Акрамя «Раніцы» і «Беларускага работніка» ў Берліне (а пасля ў Плаўне (Саксонія) выходзіў яшчэ і часопіс «Малады змагар», выйшла толькі 5 нумароў выдання. «Малады змагар» выдавала працоўная група СБМ у Берліне з мая 1944 па снежань 1944 г.⁵⁹ Выданне рыхтавалася працоўнай групай Саюза беларускай моладзі.

Цікавым перыядычным выданнем стаў часопіс «За незалежнасць!», які быў прызначаны для ваеннаслужачых 30

⁵⁷ Жыве Беларусь! 1943. № 1.

⁵⁸ НАРБ, ф. 510, воп. 1, спр. 65, л. 20.

⁵⁹ Жумарь С. Библиография оккупационных периодических изданий ... С. 15.

дывізіі СС (1 Беларускай) і выходзіў са студзеня па красавік 1945 г. у г. Гіршаў (Германія)⁶⁰. Выданне заклікала не баяцца смерці, фармавала у падсвядомасці чытачоў вобраз ворагаў: «У нас толькі адзін вораг: гэта бальшавіцкая Масква. Іншыя нам ня страшны. (З прадмовы Прэзідэнта БЦР Р. Астроўскага да жаўнераў 1-ай Беларускай Грэнадэрскай Дывізіі СС 25 сакавіка 1945 г.)⁶¹. Пад канец вайны важна было для выдання падтрымліваць веру калабарантаў у перамогу Германіі, фармаваць самаахвярнасць, нават настройваць людзей загінуць без страху. Артыкул «Будзь гатовы», падпісаны аўтарам У. Снапом, звяртаецца да чытачоў: «Ня думайма сёння самі аб сабе. Для нас сёння, апрача Бацькаўшчыны, не павінна нічога існаваць. Бо калі мы ў гэтай вайне не здабудзем нашай Бацькаўшчыны, тады на вякі застанёмся нявольнікамі, якіх будзе душыць чужынец жыд ці азіят. Наша сьмерць у барацьбе за свабоду, якая прынясе нашай краіне незалежнасць, ёсць нішто ў параўнанні з тым шчасцем, якім зацьвіце наша краіна пасля нашай перамогі»⁶². Выкарыстоўваючы метады абяцанняў пра шчаслівую будучыню і ідэю незалежнасці радзімы, У. Сноп заклікаў вайскоўцаў 30 дывізіі СС працягваць барацьбу ў шэрагах вайсковага фармавання.

Яшчэ да нападу на СССР нямецкімі службамі з мэтай прапаганды былі падрыхтаваныя выданні і лістоўкі на мовах народаў Савецкага Саюза. Такім часопісам на беларускай мове стала выданне «Перамога». С. Жумар⁶³ выказвае меркаванне, што гэты часопіс мог быць падрыхтаваны ва Усходняй Прусіі.

У канцы вайны аналітычныя паведамленні нямецкіх прапагандыстаў змяшчалі цікавую інфармацыю пра неэфектыўнасць агітацыі: «Уздзеянне на насельніцтва цяжка ацаніць, – пазначалася ў дакладзе кіраўніка аддзела прэсы на пасяджэнні абласных рэфэрэнтаў прапаганды, – бо вялікую цікавасць людзей да пакупкі газет можна патлумачыць часткова неабходнасцю насельніцтва ў паперы для курэння (некаторыя выданні можна

⁶⁰ Жумарь С. Оккупационная периодическая печать... С. 201.

⁶¹ За незалежнасць! 1945. № 4.

⁶² За незалежнасць! 1945. № 4.

⁶³ Жумарь С. Оккупационная периодическая печать ... С. 19.

было б выдаваць трохкратным накладам), пра што можа сведчыць таксама і той факт, што газеты падзяляюцца на «жорсткія» і «мяккія», у залежнасці ад прыдатнасці для курэння»⁶⁴. З дадзенага прыкладу выкарыстання прэсы можна зрабіць выснову пра слабае ўздзеянне нямецкай прапаганды на старонках перыядычнага друку. Ужыванне газетнай паперы для побытавых патрэбаў – яскравы прыклад стаўлення насельніцтва акупаваных тэрыторый да агітацыі нацыстаў.

Такім чынам, нямецкімі ўладамі былі спецыяльна створаныя і карысталіся падтрымкай выдавецтвы беларускамоўных газет і часопісаў у Германіі, у той час, калі спынілі сваю выдавецкую дзейнасць асноўныя даваенныя цэнтры эміграцыі. Асаблівасцю акупацыйнай беларускамоўнай перыёдыкі стала залежнасць ад палітычных службаў акупацыйнай адміністрацыі і вялікая ступень кантролю з яе боку за тэматыкай выданняў. Неабходна падкрэсліць значныя наклады прэсы, якая з'яўлялася носьбітам вялікага аб'ёму інфармацыі. Менавіта таму неабходна вывучэнне беларускамоўнай акупацыйнай перыёдыкі пры характарыстыцы сацыяльнай і эканамічнай палітыкі акупантаў, асаблівасцяў развіцця калабарацыянізму, спецыфікі культуры, адукацыі, гісторыі паўсядзённасці ў час вайны.

⁶⁴ НАРБ, ф. 510, воп. 1, спр. 65, л. 15.

Пытанні да Вольгі Коваль

Андрэй Кіштымаў (Менск): Ці ёсць звесткі, у якіх друкарнях выпускаліся і якая была сістэма распаўсюджвання тых выданняў?

Андрэй Чарнякевіч (Гародня): 1. Якая прынцыповая розніца паміж т.зв. калабарацыянісцкімі газетамі, якія выходзілі на акупаванай тэрыторыі, і савецкімі газетамі 30 – 40 х гадоў?

2. Абаранялася адна дысертацыйная праца па штодзённаму жыццю пасля заканчэння вайны – эксперт назваў адзін мінус – дысертант не карыстаўся савецкімі газетамі, таму няма дакладнай карціны. Ці калабарацыянісцкія газеты таксама павінны быць абавязковай аб’ектыўнай крыніцай па гісторыі акупаванай тэрыторыі Беларусі?

Адказы Вольгі Коваль:

Адказ Андрэю Кіштымаву: Усе выданні вельмі добра фінансаваліся. І асабліва добрым фінансаванне стала пасля пералому ў баявых дзеяннях. Як толькі немцы зразумелі, што вайна будзе не маланкавай, вельмі вялікую ўвагу пачалі надаваць прапагандзе. Наклады «Раніцы» – да 12 тыс., «Беларускага работніка» – да 6 тыс. На акупаванай тэрыторыі «Беларуская газета» выходзіла з накладам 80 тыс. Тыпаграфіі былі прафесійныя і выданні выходзілі не на рататары, а на добрым друкарскім абсталяванні. Што тычыцца сістэмы распаўсюджвання – у асноўным была падпіска. Напрыклад, «Беларускі работнік» – 2 маркі 78 пфэнігаў на тры месяцы з перасылкай (У Берліне).

Немцы вялі дастаткова прафесійную прапаганду, іншая справа, што яны не разумелі тутэйшую беларускую ментальнасць. У данясеннях СД пісалася: трэба павялічыць наклады – і яны павялічваліся ў 1943 г., а ў 1944 г. узраслі яшчэ больш. Мясцовае насельніцтва не чытала газеты. Не было ў нас традыцыі – сесці за каву і чытаць газету. У 1943 г. адзін з разведчыкаў у сваім данясенні пазначаў: «Мы можам і далей павялічваць наклады. Іншая справа, што мясцовае насельніцтва выкарыстоўвае газеты

не так як нам патрэбна. Яны іх выкарыстоўваюць у пабытовых мэтах. Падзяляюць на мягкія і цвёрдыя, у залежнасці як падыходзяць да палення».

Ініцыятыва стварэння газет зыходзіла ад беларускіх калабарантаў і, зразумела, ад афіцыйных структураў, ад нямецкага аддзелу прапаганды.

Адказ Андрэю Чарнякевічу: 1. Самыя газеты разглядаць ня варта. Канкрэтная тэматыка нямецкіх і савецкіх газет была цалкам рознай. Можна параўнаць нямецкую і савецкую прапаганду. І савецкая і нямецкая прапаганда былі вельмі прафесійнымі. Калі мы вывучаем вайну, то патрэбна вывучаць таксама вайну прапагандаў, ідэалагічную вайну. Вось у гэтай вайне перамог Савецкі Саюз.

2. Перыёдыка беларускіх калабарантаў, беларускіх эмігрантаў – сур'ёзная гістарычная крыніца па вывучэнні беларускай эміграцыі, эмігранцкай літаратуры. Але адносна гісторыі СБМ – ужо праблематычна.